

DIJALOG, PESMA, DVOJNOST

Draško Redep

I. Lovrenoviću i M. Stojiću

Miodrag Pavlović je fenomenu dijaloga bio svojevremeno posvetio jedan od svojih najuticajnijih, smem da kažem: i najpopularnijih ogleda: *O dijalogu* (1955). Taj ogled je bezmalo pisan na samoj demarkaciji procesa stvaranja našeg novog, urbanog idioma. U tom smislu bio je odista putokazan, često navođen, još češće s izravnim podrazumevanjem parafraziran. *Postoji čvor u kome se sreću problemi onih umetnosti koje se služe jezikom kao svojom materijom; isključivo njim kao literaturu, ili delimično, kao film i pozorište. To je čvor dijaloga, govorne razmene, dijalektičkog razvika radnje kroz naizmenično izražavanje*, napominjao je, tad, Pavlović. U sve većem mešanju i komešanju savremenog sveta, ovaj pesnik je kritički razmatrao našu rudimentiranu razgovornu sposobnost, našu neukost da bez gega, bez gesta, bez dodatnih nijansi u akcentima ili pokretima ruku, saopštavamo identičnu impresiju, opažanje koje ostaje, i koje nije moguće promeniti. Svedočeći o vremenima kada bilo je *naš dijalog teško zapisati, mučno rekonstruisati, a da on pritom još uvek liči na sebe*. Naglašavajući vlastito nezadovoljstvo našim konvencionalnim obrtima ili pak banalnim, unjkavim i dosadnim pripovedanjem, i to isključivo u prvom licu, od Kulina bana, u većitim, napadno monološkim partijama, pesnik je tada zahtevao jednu novu, bitno drukčiju situaciju, to jest trenutak kada će dobar i zreo dijalog govoriti sve što hoće rečima, *ne ostavljajući nikakve nijanse poteksta gestu i mimici*. Za ovih trideset godina koliko nas razdvaja, ili bolje: spaja, sa datumom objavljivanja tog teksta, zacelo, mnogo šta se i u našoj govornoj situaciji izmenilo, nastali su toliko osvedočeno novi obrti, toliko zvezdani trenuci (mahom gradskog) žargona, već su uveliko iza nas, film i teatar, s vremena na vreme, govore jezikom naših dana, pre naših trotoara, ali ipak aktuelnost tih redova, koji su, između ostalog, pledirali za umnju, potpuniju logiku govornog saobraćaja, imajući pred sobom ukupnost naše ekspresije, ostaje izuzetnom i danas.

Ne nameravajući sad i ovde da pratimo konkretnu a svakako plodonosnu rezonansu tih nezaboravnih pasusa, skrećemo, međutim, pažnju da je fenomen dijaloga jedna od onih ravni Pavlovićeve literature bez koje ona ne bi mogla biti vidljiva u tolikim razmerama u genezi naše modernosti, naše otvorenosti takođe. *Otvorenost je prvorazredna činjenica kulture*, bio je napominjao Pavlović, pišući o aktuelnosti stvaralaštva Dušana Matića. I upravo u toj formuli, koja izmiče svakoj uniformnosti, nahodi se mnogo šta što Pavlovićeveu literaturu vehementno određuje kao dijalog. *Sloveni pod Parnasom*, jedan od Pavlovićevih naslova, još iz vremena *Velike Skitije*, unekoliko taj doticaj, koji je, svakako, dijalog, reprezentativno sugeriše. Uostalom, nije li jedna već davna pesma Miodraga Pavlovića bila ispisana, ili bar inspirisana *ivicom istoka i Uostalom, nije li jedna već davna pesma Miodraga Pavlovića bila ispisana, ili bar inspirisana ivicom istoka i mraka? Prvo i drugo, ali uvek, kao ono u pesmi O rukama*, stoji, ili tačnije: pokreću se, u sferi ovog lirizma neprekidno u dijalogu. Dijalog je, tako, daleko više i značajnije od jedne od esejskih tema Miodraga Pavlovića. On je uslov, on je često sama bit jednog sveta u kome on dotiče bar još nekoliko kosmosa. Neograničenost i to ne samo pesme, nego i ukupnog prostora lektire, sna, značaja, osovine, pameti, osećajnosti najzad, svakako je u prvom uslovu pisanja, dakako i mišljenja, Miodraga Pavlovića. Stoga ni kod jednog našeg savremenog autora reč *kontekst* nema toliko izraženu dimenziju trajanja, prevazilaženja, opštosti, ali u isti mah i osobenosti, kao kod autora *87 pesama*. Umnoženi, reski, nepodudarni odbesci ovoga sveta, pomaljuju se na vidicima njegove lirike kao vidljiva nesaglasnost, ali daleko više: kao *dijalog* sa tobožnjom stabilnošću, statikom, ako hoćete. U sferi koja je toliko komplikovana i haotična, prethodni potez nesaglasnosti je neophodan za autentičan razgovor, i to ne jedino stvari nego i iluzija.

Osećanje za neophodnost dijaloga kod Pavlovića je sve odrešitije rezultiralo spoznajom dvojstva. Njegova *Dva puta* ostvaruju ne tek jedino izbor po srodnosti, nego odvajaju dve govorne partije, kao samu suštinu, kao nešto što nije moguće mimoići: »Jedan je put dobar i vidan njim su išli mnogi divljač drvo stena poput streje drugi put kroz gustiš po njemu nešto laje zlo miriše čupavi list i trnje Ovim putem kojeg se drugi klone polaziš da vidiš to zlo šta je«. Ali je i ovde pomisao na kontekst, zapravo, već umnogome osvajanje onog *trećeg neba* do koga je Matiću bilo toliko stalo. Pavlović je stoga imao pravo kada je napominjao: »Svako stvaranje se definiše materijalom u koji se utiskuje. Kontekst nije nikakav materijal jer se on opaža, — on se izvodi. I izvodi se ne samo iz verbalne tvorevine iz koje isparava, nego i iz nas, iz naše spremnosti da razumemo i razvijamo tu klicu slova, iz našeg stava u čitanju. Čitalac sam je kontekst svoje lektire, on i njegov gospodar: svet, koji je stvoren pre poezije, i

čeka je. Kontekst nema granicu, ali ni reč nije mnogo bolja. I ona je neograničena, ali ne sa svih strana; ona ima svoju donju granicu, liniju gde prestaju sve slutnje i magline što se iz nje luče. »Tako se saradnja sa čitaocem, u određenim okolnostima, itekako pretvara u dijalošku partiju, ali partiju koja ne prestaje da utiče, da menja, menjajući svoj vlastiti melodijski i semantički tok. Čak je i sudenje, do koga Pavlović nikako ne drži ni u kritičkim tekstovima, a svakako ni u lirskoj sferi, na izvestan način, dijalog. Istina, dijalog protiv koga se bunimo, kome izmičemo, koji nastojimo da ne vidimo, da ga ne primećujemo, ali ipak, u biti, dijalog«. Čemu sve čovek ne sudi! Prošlosti, ženi, planetama, prijateljima, stvarima, budućnosti, zemlji«, napominje Pavlović, dodajući u isti mah melanholično ali i ponosno: »Biti suđen, to je zanimanje pesnika, i više od toga: njegov životni stav«. Čovek i kada se ne pomišlja na dijaloge Pavlovićevih drama, čak i tada, nesumnjivo je taj dijaloški znak, ta signiranost sveopštih dotacij bdr doticajima i sponama, zasnovana na potrebi ukidanja distance, u osnovi čitavog Pavlovićevog govora.

Onaj Matićev *drugi glas*, koji nije bio uslovljen samo slavnom pesmom *Samo peva tajni plamen*, nego i ukupnošću intelektualne i poetske akcije autora *Bagdale*, ni kod jednog našeg pesnika nije bio u toliko uticajnim razmerama ovaploćen, ostvaren, na kraju krajeva saopštavan i čujan, kao kod Miodraga Pavlovića. Veliki, istinski relativizam i Matićeve i Pavlovićeve lirike upravo je imanentan toj poslednjoj, a može biti i prvoj proveri, tog većitog korespondiranja, tog iznudenog sabednika, te poslednje mogućnosti iskazivanja u svetu koji nije geometrijski, koji je nemoguć. *Istina nije u mojim rukama da bi mogla postati moja ispovest*. Znaete li ko je to napisao? Dakako, Pavlović, isti onaj pesnik koji je poemom *Obrana našeg grada* ostvario ne samo prvi, nego bez ikakvih sumnji i jedan istinski, do poslednje konsekvence autentični *dijalog* sa našom urbanom savremenošću, usudujem se da kažem: sa našom urbanom budućnošću, u isti mah. Uvek je tu u pitanju ono nešto između, i to ne samo stvari ili ulica, reka i bezmernih nebesa. U pitanju je, ali u jednoj inspirisano ironičnoj rasveti, i čitava *treća komponenta*, kojoj je Krleža bio posvetio stotine stranica, tako neisceljenih, tako bolnih, tako nepredvidljivih, uostalom i tako profetskih u odnosu na čitavu aktuelnu situaciju tzv. trećeg sveta. Ta dinamična, nepostojeća a u biti tako istančano drastična granica dvaju svetova, dvaju iskustava, dvaju strana sveta, koju je Isidora Sekulić bila slutila u Andrićevoj prozi, ovde, kod Pavlovića ima obličje *odnosa* koji je, unekoliko, takođe na dijalog nalik, ali koji nije statičan, već koji broji svoje trenutke i svoje strasti i svoje neostvarenosti i svoje slutljive situacije bez prekida: »Šta je stvarno Orijent? Da li je bitka kod Akcijuma bio sudar Istoka i Zapada, ili tek konzulski sukob u rimskom bazenu?« Osvetljavajući i fenomen te naše, ali i te vlastite tzv. sudbine, ponovo u velikom relativističkom zamahu, Pavlović je još dodao i ovo i ovaliko: »A šta da kažem o toj geografski sudbini, kada ne znam ni u meni samom gde počinje Istok, ni gde se završava Zapad?«

Poput Ranka Marinkovića, ali, zašto da ne: i poput Mikelandela, Pavlović je svoju zaokupljenost *rukama* čoveka orkestrirao kao nejednakost, dijalog, svakako, ali i kao dalekosežnu, moćnu, bogatu nesimetričnost ne samo ljudskog tela, ne samo prizora pred našim očima, ne samo izvesne anatomske studije, već svakako i kao nesaglasnost svetova. Pavlović je i ovako, opet povodom Matića, bio pisao: Ta jednačina samog sebe, u kojoj leva i desna strana nisu sasvim iste, ali su uvek delotvorne, ispevana je u Matićevoj poeziji. »Nikakva autarhičnost, nikakvo verovanje u zatvoren, savršen ili pak samozadovoljno aranžiran predeo, nikakva sprega sa dogmatizmom, ni činjenica, ni tzv. pogleda na svet, nikada nisu susedovali ovim tekstovima koji su, među prvima, neke mogućnosti razmišljanja u jeziku ostvarivali po prvi put u nas. Ne mereći osobito ni za slučaj, a svakako ne na način naših ranijih nadrealističkih iskustava, Pavlović je i tom metronomu čitave jedne epohe našeg modernog pesništva poklanjao pažnju veoma uslovno povezanu za stvarnu artikulaciju rešenja, rezultata koji opet otvara jednu novu mogućnost, pokušaja izlaza. Ni za njega, uostalom, nema *završnih istina*. I stoga je dvojnost rezultata, bar njegovih mogućnosti, za Pavlovića uvek i saglasnost za nastavljanje istraživanja, avanture.

Među klasičnim već pesmama naše moderne literature u knjizi *87 pesama* ima, dobro se sećamo, i onih koje sugerišu *tvoja dva ogledala*. Takođe, onde i »sumraci jedan za drugim prelaze ivicu između kože i usana i padaju pod probudeno nepce«. Za Pavlovića, zatim, uvek postoji, i kao inspiracija i kao magija nezaustavljivog zaborava, ona *druga prošlost*, koju apokrifno spominju njegove knjige, ali koju nikako ne fetišizira, već koju posmatra kao samu aktuelnost. Uostalom, zar nije upravo ovaj pesnik rekao kako »dodir sa sadašnjošću nije uvek dovođenje svega na istu vremensku ravan: ponekad je stvaranje velikih napetosti između vremena.« Bar dve ravni, i bar dve (naoko) istine prisustvuju našim sprovodima našim radanjima, našoj prolazničkoj sintaksi.

Moglo bi se čak utvrditi da je niz paralela, ili neophodnih, videlo se kasnije, komparativističkih asocijacija, u Pavlovićevim ogledima nailazio svakad iz osnovne, tako inspirativne potrebe za dijalogom. Kada, na primer, Pavlović utvrdi izvesnu sličnost slučaja Veljka Petrovića sa slučajem Tomasa Hardija, onda tu nikako nije reč o bukvalnom određivanju, o simetriji. Naprotiv, reč je o tako često u nas zaboravljanom odnosu, o kontekstu, o tome da se ta naša lirska staza devetnaestog stoleća, sa svim uslovnostima koje ovakvo vremensko određenje podrazumeva, itekako ogleda, i odavno, od pamtiveka, i u ovim i u onim drugim ogledalima. Fenomen nastanka, ili tačnije: nastajanja pesme, svakako je, u elementarnom svom povratničkom činu, takođe oblik dijaloga, ni rudimentiran ni simboličan, već tako uticajan, tako neprilagodljiv, tako istinit. »Ako je pisanje pesme povratak pesmi, moramo znati čemu se vraćamo. Vraćamo se svom iskustvu, svom jeziku, svom obliku, vra-

čamo se i pesničkim slikama koje su same po sebi vizuelizovane dramske situacije. Dakle, i u ritualu stvaranja ili pak obnavljanja pesme, Pavlović bez sumnje pronalazi mogućnost nove provere, iznenađenog dijaloga, jedne nove *dvojnosti* bez koje uostalom i nismo nikako i koja nas, svakojake, nagoni na večito sumnjičave iskaze. Za Pavlovića, zna se, najveća opasnost intelektualne poezije jeste *ubedenost*. Pominjao ju je, svojevremeno, povodom Jetrove poezije. Međutim, sve se više čini, da je u slučaju tobože razmišljeno hladne i neprerušene umne lirike njegovog vlastitog slučaja ubedenost rezultirala ubedljivošću. Ubeđujući nas iz knjige u knjigu u veliku sumnju ovog sveta, u dvojnost, bar u dvojnost svakog iskaza, polazeći od osnovne dijaloga a pronalazeći i u svetu prirode i u urbanom svom kosmosu mnogo šta što je stoliko nailazilo u prostore nove pesme, dakle, one koja je jedino dostojna predviđanja, Pavlović je unekoliko čitavu svoju liriku ostvario i kao mnogoznačni, negovani a neminovni *dijalog* sa ranijim pesničkim iskustvom, sa tradicijom koju je prihvatao, u isti mah je odbacujući u njenim paradnim, tobože reprezentativnim, parafraserskim i efemernim oblicima. Tako se jedna dramska forma pretapa, do vrha ispunjena sudbinama onog *drugog* sveta, u misaoni tipik. U zvezdano uporište ideje. U *Iteji*, jednoj od manje poznatih Pavlovićevih pesama, ima strofa koja, u dosegnutoj vizuelnosti, inspirisano i senzualno, tu dvojnost, tu dvojinu mogućnosti iskazuje kao čistotu mediteranskog pejzaža:

*Zar je sve satkano od ženskih niti?
Čim sideš malo, svet je ženskog pola.
Pogledaj tajanstvo tog osnovnog brda:
Dve dojke na litici stoje,
razne: jedna od sedefa i svežeg jutra
za potiljak te hvata i zove u neprovidni vir,
a druga, materinski sinja
toplo ti dotiče obraz
i gleda u tēbi stradalnika.
Obe na jednom telu:
izdužen zalogaj devojke,
i karlica majke kao kružna uspavanka.
Glavu im skriva dubok oblak
u kome se prinosi žrtva,
tamo sad tvoje telo gori.*

Uostalom, ona dva razna trena koja se spominju u Pavlovićevoj pesmi Anica Savić – Rebac, u vezi s imaginarnom šetnjom Atenom, pre svega napominju prolaznost prošlosti, ostanak i opstanak večitih, neizlečivih, bolnih i svečanih otkrovenja bez kojih nema ničega, ni distance, ni njenog ukidanja. Čak bi se smelo napisati kako je tzv. objektivnost Pavlovićevih lirskih iskaza umnogome varljivo sugerisana tom dvojinom, tom umnoženom, tom dvostrukom situacijom vlastite misli. Pesnik je nalik na vlastitu tribinu, na svet jedinstva u kome, kao ono u davnoj pesmi *Kola prolaze starim svetom* opet dva dubretara, Jovan i Janko, kao savremeni naši jevandelisti spavajući bude urbane horizonte, ali i našu savest.

U iskošenim ogledalima Pavlovićeve literature, koja čak i svoje vlastite projekcije osmatraju izdaleka i izbliza, u isti mah, dvojnost ovoga sveta jedna je od osnovnih – najbitnijih slika. Nije u pitanju pretpostavka, već pre svega ukupnost dojma o večito prolazničkoj dinamici svega onoga što za tili čas postaje prošlost, pa svakako i ona prošlost koja dugo traje. Bar u dve ravni sagledava se i ovde ukupnost iskustva. I bar dvema stazama polazimo u pohode onoj poslednjoj tajni koje se lirske instinkti Miodraga Pavlovića i užasava, ali kojoj tako dramatično i tako uporno teži svim svojim stremljenjima. Jedna druga projekcija uvek se sluti na njegovim pesničkim horizontima, i jedan drugi saputnik uvek se, kao na nekadašnjim nadrealističkim kolažima od papir mašea lako može prepoznati na svim njegovim pesničkim pohodima. Artikulisane njegove ispovesti koje toliko malo ostavljaju mogućnosti za proizvoljnost pre svega su sklopljene i u bliskoj povezanosti sa saznanjem o komplementarnosti utisaka, o ništavilu naših tzv. totalnih slika. Od magične fragmentarnosti savremenog sveta, od njegove mozaične, srećom nedefinisane i neodredljive plazme, Pavlovićeva lirika je, u svom poretku bola, ali i svetlosti, osvojila mogućnost da sugeriše upravo tu izuzetno značajnu dvojnost ostatka, tu neprevaziđenu magiju komešanja, menjanja, mnoštva. Razloge za taj izuzetan rezultat otvorenosti, što će reći mogućnosti nastavljanja, svakako valja tražiti i u nadahnutoj sintagmi divljenja i užasa, i opet: bola i svetlosti koju je uspevao da pronađe i u vremenima grčkim, i u kontinentima kineskim, i u pejzažima beogradskim.

Ko odbija da ponavlja, odbija da stvara. Tako se naoko marginalni Pavlovićev odnos sa fenomenom dijaloga, ali istovremeno i sa predskazanjem dvojnosti, pretočio u sintaksu etičke određenosti, upozorenja koja posežu za ukupnošću, nikada za rigidnim prividom tzv. istine. Svakako, dijalog je u osnovi svih Pavlovićevih iskaza. Dijalog kao kontekst, dijalog kao očajnički potez prevladavanja samoće, dijalog kao istraživanje, napokon.

Janko Kubinjec

NEKA ELEMENTARNA PITANJA

*Kome napisati pesmu
u ovoj nestašici
žena
Na tezgi su ostale
samo polovne dame
raskopčane do ushićenja
usijane
kao pamet izludelog Sokrata
na bazi filozofije*

*O, ja nikada nisam
raskopčao damu
u kiši koja satire
greh gospodnji
na ispućalom tlu hodočasnika*

*Kome napisati pesmu
u ovoj tišini ovozemaljskoj
koja se ne ume predati ničemu
čak ni sopstvenom ćutanju*

*Kome prosuti mozak
u ovoj nestašici
pameti
da li su dame ikada
posedovale čistotu
da li su posedovali ljudi*

*O, ja nikad nisam
raskopčao damu*

NOĆ FILOZOFA

*Legao sam na svoju staru
na kojoj su ležala
pokolenja
Od prve antičke iskre
i pre
Izboranu kao dugogodišnji
trud ratara
neshvaćenu, varanu, psovanu
ujedanu, suđenu, prokletu
Vreću
kao jagoda u ustima devojčice
zagledane u Velika kola
Legao sam iznenada
da nije stigla sakriti sredinu
ni bok
svoj topli miris vekova
Disao u nju
kao vampir
U dlanove je stavljao
kao pasulj
za gatanje sreće
I opet bio s njom
u svim vodama
o kojima Dunav
ne zna ni kap*

Laslo L. Blašković

*U prozoru je bila knjiga
kao pupak biljke mesožderke
(pupak
biljka
mesožderka)*

*I jedna muva
je navaljivala
glavom kroz staklo*

*Rekoh joj
Hej muvo
prodi kroz moju kožu*

Onda sam je pljunuo

*Ispljuvak se razlio
u krake*

*Da je neko fotografisao ovo
bila bi
knjiga koju dodirujem prstima
muva
i nit pljuvačke iz mojih usta
koju držimo zubima
s jedne strane muva
s druge ja*

*A sve izbljuvano
mesečevom surutkom.*

STID NA LASTIŠU

*U antikvarnici na uglu
ukrao sam knjigu
i držeći je
između zgloba šake i kuka
zakoračio u ulicu*

*Nečiji prsti
iščupali su je
te je moja ruka
još tren oblikovala prazno
pre no što sam osetio
da knjigu više ne dodirujem*

*Okrenuvši se
video sam
prodavačicine zelene vene
starih ruku
plave tanke žilice na slepoočnici
niti puteva krvi
u njenim iskolačenim očima
nažderane gliste na vratu
osetio
tude prskalice tačkica pljuvačke
na licu
i njen visok uzbuđeni glas
upao mi je kao trun u oko*

*Potrčao sam
i trčao
do brzog srca
do znoja
ne mičući se s mesta
i nazirući kraj sebe
belinu lastiša
oko nogu devojčica
koje u igri
drže
i iznenadnu prisutnost i vidljivost
onog ušivenog lastiša
pri vrhu gaćica
one što skače*